

CONGOCHROMIS SABINAE

EEN KLEURRIJKE, KLEIN BLIJVENDE CICHLIDE UIT CONGO

Tekst en foto's: M.C.W. Keijman

Inleiding

Het is niet voor alle aquarianen weggelegd om één of meer grote aquaria te bezitten waarin zij cichliden kunnen onderbrengen. Dat is jammer omdat bij de meeste liefhebbers de opvatting overheerst dat cichliden als regel groot wordende vissen zijn die een navenant groot aquarium nodig hebben. Niets is echter minder waar. In vrijwel alle gebieden waarin cichliden worden aangetroffen komen soorten voor die vrij klein blijven en veelal ook nog eens fraai gekleurd zijn. En met vrij klein bedoel ik soorten van 4 tot 12 cm. Het hierna volgende artikel gaat over een soort die niet groot wordt en die afkomstig is van Gabon en Congo (Brazzaville), beide gelegen in westelijk Centraal Afrika. Alvorens dieper in te gaan op die soort, zal ik de voorgeschiedenis van het geslacht waarin zij thans is ondergebracht behandelen.

Introductie van het geslacht *Nanochromis*

Het geslacht *Nanochromis* werd in 1904 opgesteld door de Franse ichthyoloog Jacques Pellegrin, die dat deed ten behoeve van de soort *Nanochromis nudiceps* (Boulenger, 1899). Het belangrijkste kenmerk zou zijn gelegen in het feit dat het bovenste (voorste) deel van het zijlijnorgaan erg hoog ligt, zodat de achterste doorboorde schubben direct tegen de basis van de rugvin liggen. In zijn herziening beschouwde Thys van den Audenaerde (1968) *Nanochromis* nog slechts als een ondergeslacht van *Pelmatochromis*. Het belangrijkste kenmerk van dit ondergeslacht zou bestaan uit het aantal schubbenrijen rond de staartwortel (12 versus 16).

Dank zij Ethylwyn Trewavas (in 1973 en 1974) maakte *Nanochromis* reeds na enkele jaren een

Een paartje *Congochromis sabinae*
in het aquarium van de auteur

succesvolle come-back en verkreeg opnieuw de status van een volwaardig geslacht. Roberts & Stewart (1976) gingen accoord met deze zienswijze, maar deze auteurs waren van mening dat bij de vertegenwoordigers van dit geslacht (in beperkte zin) de helft of meer van de doorboorde schubben van het bovenste deel van het zijlijnorgaan direct tegen de basis van de rugvin moet liggen en daarvan niet gescheiden mag zijn door één of meerdere rijen van niet doorboorde schubben. Deze auteurs voegden bovendien vier nieuwe soorten (zie hierna) aan het geslacht toe. Greenwood (1987) splitste *Nanochromis* op in twee groepen. De eerste daarvan, bestaande uit slechts twee soorten (*N. dimidiatus* en *N. squamiceps*), wordt gekenmerkt door het feit dat bij hen slechts de achterste drie tot vijf doorboorde schubben van het bovenste deel van het zijlijnorgaan direct tegen de basis van de rugvin liggen. De daarvoor gelegen schubben worden van de inplant van die vin gescheiden door niet meer dan één rij van niet doorboorde schubben. Verder is bij deze soorten de nek volledig beschubd, terwijl de borst slechts ten dele beschubd is (de ventrale en ventrolaterale aspecten zijn naakt). Bij de overige soorten is de nek onbeschubd of slechts voorzien van enkele kleine, verspreid liggende schubben, terwijl bij hen de borst volkomen naakt is. Bovendien hebben *N. dimidiatus* en *N. squamiceps* een supraneuraal beentje (de predorsale) dat enigszins verkleind is en de vorm heeft van een komma.

In 1996 verzamelde de Duitse aquariaan Rainer Sawatzky in Congo (Brazzaville), nabij

de stad Makoua, exemplaren van een *Nanochromis*-soort die overeenkwamen met materiaal uit diezelfde omgeving en uit Gabon dat ligt opgeslagen in de collecties van het MRAC en het MNHN, alsmede met specimens die omschreven werden in de aquariumliteratuur. Na evaluatie daarvan werd duidelijk dat het hierbij ging om een nog onbeschreven soort van de *dimidiatus*-groep.

Kopprofiel van een mannetje
Congochromis sabinae...

...en van een vrouwtje.

De beschrijving van *Nanochromis sabinæ*

In de online-uitgave van Zootaxa (Magnolia Press), op het Internet gezet in januari 2005, beschreef de Oostenrijkse cichlidenkenner Anton Lamboj een nieuwe *Nanochromis*-soort die hij *Nanochromis sabinæ* noemde en die afkomstig is van het centrale en het noordoostelijke deel van Congo (Brazzaville) en van zuidoostelijk Gabon. Deze soort verschilt van haar geslachtsgenoten door een combinatie van morfologische eigenschappen en kleurpatronen. Het bovenste deel van het zijlijnorgaan is duidelijk gescheiden van de basis van de rugvin; het achterste deel van de nek is beschubd; op de wang bevinden zich een of twee rijen schubben; een zwarte horizon-

tale streep strekt zich uit van het oog tot aan het uiteinde van de staartwortel en is bij beide seksen tijdens bepaalde gedragingen zichtbaar; vrouwelijke exemplaren bezitten enkele zilver gekleurde schubben die rond de genitale papil liggen.

Het geslacht *Congochromis* wordt beschreven

Congochromis werd als een afzonderlijk geslacht beschreven op grond van enkele anatomische kenmerken (Stiassny & Schliewen, 2007). Het gaat daarbij om de hoedanigheden van de zintuigporiën die op de kop en onder de ogen liggen en die deel uitmaken van het zijlijnorgaan; de infra-orbitale serie; de betanding van de mondkaken; de beschubbing. Het geslacht *Congochromis* bestaat uit drie soorten die alle tot juni 2007 deel uitmaakten van *Nanochromis*, te weten *N. squamiceps*, *N. dimidiatus*, en *N. sabinæ*, alsmede een toen nog onbeschreven soort die voorkomt in de buurt van Kisangani (Stanleyville), een stad die is gelegen aan de bovenstroom van de Congo. De sterke toename van het aantal pas ontdekte Congolese *Nanochromis*-soorten (zie Lam-

Een mannetje *Congochromis sabinæ* met streepkening

Een vrouwtje *Congochromis sabinæ* met baltskleuren

boj, 2005; Schliewen & Stiassny, 2006; Lamboj & Schelly, 2006) is een gevolg van de intensivering van het onderzoek waaraan de visfauna van het stroomgebied van de Congo gedurende de laatste jaren werd onderworpen en die een enorme rijkdom aan soorten aan het licht heeft gebracht (Schelly & Stiassny, 2004; Stiassny & Schäfer, 2005; Schliewen & Schäfer, 2006; Stiassny et al., 2006; Tshibwabwa et al., 2006). Stijgt het aantal ontdekte soorten, dan stijgt ook de behoefte aan een fylogenetische beschouwing, zodat er duidelijkheid ontstaat ten aanzien van de onderlinge verwantschappen en de mechanismen en processen die tot speciatie hebben geleid. Tot dusver werden er elf *Nanochromis*-soorten beschreven, maar een aantal andere wacht nog op een formele beschrijving (Schliewen & Stiassny, 2006, persoonlijke obs.; Lamboj, in litt.).

In een recente studie verdeelden Schliewen & Stiassny (2006) het geslacht *Nanochromis* informeel in twee groepen, de *nudiceps*-groep en de *squamiceps*-groep. Deze twee groepen zijn diagnostiseerbaar aan de hand van afgeleide anatomische kenmerken en wij beperken *Nanochromis* hierna tot de typesoort, *N. nudiceps* (Boulenger, 1899), en zeven andere soorten, te weten: *N. consortus* Roberts & Stewart, 1976, *N. minor* Roberts & Stewart, 1976, *N. parilus* Roberts & Stewart, 1976, *N. splendens* Roberts & Stewart, 1976, *N. teugelsi* Lamboj & Schelly, 2006, *N. transvestitus* Stewart & Roberts, 1984 en *N. wickleri* Schliewen & Stiassny, 2006. Zoals uit het vorenstaande al blijkt hebben Stiassny & Schliewen (2007) voor de soorten van de *squamiceps*-groep het geslacht *Congochromis* opgesteld. Dat bestaat, behalve uit de typesoort *C. squamiceps* (Boulenger, 1902), uit de soorten *C. dimidiatus* (Pellegrin, 1900), *C. sabiniae* (Lamboj, 2005) en *C. pugnatus*, een recent beschreven vorm uit de buurt van Kisangani, gelegen aan de bovenloop van de Congo.

Een baltsend paartje
Congochromis sabiniae

Een mannetje met baltskleuren

De verschillen tussen de seksen

Zoals het geval is bij vele andere cichlidensoorten zijn er ook bij *Congochromis sabiniae* uiterlijk waarneembare verschillen tussen de mannetjes en de vrouwtjes. Bij deze soort zijn de dimorfische (vorm) en dichromatische (kleur) verschillen zelfs duidelijk aanwezig en goed zichtbaar. De eerste straal van de buikvin is bij beide seksen langer dan de overige stralen, maar is bij mannelijke exemplaren sterker verlengd dan bij vrouwelijke. Het uiteinde van de buikvin reikt bij beide seksen echter nooit tot aan de voorste stekelstraal van de aarsvin. De staartvin is afgerond. Behalve deze morfologische kenmerken, zijn er ook nog verschillen qua kleur en ook aan de hand daarvan kunnen de seksen van el-

kaar worden onderscheiden. Om te beginnen de kleurkenmerken die van toepassing zijn op zowel de mannetjes als de vrouwtjes. De kop en het lichaam zijn licht- tot roodbruin en bij de achterste rand van het kieuwdeksel bevindt zich een donkere onbeschubde vlek. Deze vlek is zeer slecht zichtbaar en komt veelal alleen bij bepaalde gedragingen te voorschijn. De lippen zijn oranje tot bruin gekleurd. Een donkere horizontale streep is soms zichtbaar (ingeval van stress, onderdanigheid en tijdens de periodes van broedzorg). Die loopt, ter hoogte van het laagstgelegen deel van de zijlijn, vanaf de achterzijde van het oog tot aan het einde van de staartwortel. Vanaf de voorste rand van het oog loopt een donkere streep naar het midden van de bovenlip. De rug is donkerder dan de rest van het lichaam en bij extreem gestreste exemplaren zijn zeven zwarte dwarsbanden zichtbaar onder de rugvin. Beide seksen hebben in de bovenste rand van het oog een rood oplichtend vlekje.

Het belangrijkste verschil tussen de seksen bestaat uit een zilverkleurige vlek die bij de vrouwtjes direct vóór de voorste straal van de aarsvin ligt en bij de mannetjes ontbreekt. Aan de hand van dat kenmerk kunnen vrouwelijke exemplaren onmiddellijk worden herkend.

De lengte en naamgeving van *Congochromis sabinæ*

Het holotype, een exemplaar dat afkomstig is van de Loubi River, heeft een lengte van 50,4 mm en is mannelijk. Bij de overige mannelijke exemplaren die bij de eerstbeschrijving werden ge-

bruikt zijn lengtes vastgesteld tot 52,5 mm, terwijl de vrouwtjes van de typeserie een lengte hebben van niet meer dan 46,2 mm. Mijn inziens kunnen exemplaren van deze soort in een aquarium duidelijk groter worden. Daar worden de mannetjes 7 cm en blijven de vrouwtjes slechts 1 cm kleiner. Wat betreft de etymologie (oftewel de herkomst van de naam) kan gezegd worden dat deze soort genoemd is naar de dochter van Anton Lamboj, namelijk Sabina Lamboj.

Het verspreidingsgebied en de biotoop van *Nanochromis sabinæ*

Ten aanzien van de soorten die tijdens de zestiger en zeventiger jaren in de liefhebberij voorhanden waren is het verspreidingsgebied van belang, althans de plaatsen waarop de desbetreffende exemplaren buitgemaakt werden. De gevangen varianten kwamen uit Gabon en uit Congo en de bekendste kregen als vindplaatsbenaming Makoua en Genema. Beide locaties liggen in Congo, maar meer en nauwkeuriger omschreven vindplaatsen worden in de soortbeschrijving van Lamboj genoemd. Sawatsky vond het holotype van de soort in de Loubi, een rivier die behoort tot het stroomgebied van de Likoula is en die gelegen is ten zuidwesten van de stad Makoua, meer precies bij het plaatsje Lengui. Andere exemplaren werden gevangen in een klein stroompje ten oosten van Louenk, eveneens in Congo. Verder komt de soort ook voor in de aangrenzende delen van Gabon, te weten in het systeem van de Ogowe (ook wel geschreven als Ogooué). Van dat systeem maakt

Een paartje *Congochromis sabinæ* met jongen

riumliteratuur aangeduid als *Nanochromis* sp. "Genema" en *Nanochromis* sp. "Makoua". Daarnaast overheerste de mening dat de "rode dimidiatus", die reeds in de zestiger jaren door Pierre Brichard uit de Republiek Congo (niet te verwarren met de Democratische Republiek Congo) werd uitgevoerd, tot dezelfde soort zou behoren als *Nanochromis* sp. "Makoua". Helaas is deze variant tijdens de jaren 70 geheel uit de hobby verdwenen en tot op de dag van vandaag niet meer ten tonele verschenen. In die dagen werden dergelijke varianten in aquaria gehouden zonder dat exact werd nagegaan om welke soort het in feite ging. Het zou nog enkele decennia duren alvorens deze vorm, die tot dan toe onder verschillende namen en zelfs als een soorten-

ook de bekendere Ivindo River deel uit (zie de bijgevoegde kaart).

De biotoop waarin *Congochromis sabiniae* voorkomt is gelegen in kleine stroompjes die water voeren dat veelal donkerrood van kleur is en dat zowel een lage geleidbaarheid als een lage pH-waarde heeft (een geleidbaarheid van 40 $\mu\text{S}/\text{cm}$ en een pH-waarde van 4.0). De temperatuur ervan ligt rond de 24 à 25 °C. Waterplanten zijn in deze stroompjes niet of nauwelijks aanwezig en de vegetatie beperkt zich dan ook tot de in het water hangende grassen, struiken en takken. Daarin zoekt *Congochromis sabiniae* bij naderend gevaar beschutting. De bodem van deze stroompjes bestaat veelal uit zand en stenen, maar daarop liggen dikke lagen van de bomen gevallen bladeren en daarin zoekt *Congochromis sabiniae* naar voedsel.

Nieuw in de hobby

Rond 1995 maakten de eerste exemplaren van de variant die later beschreven zou worden als *Congochromis sabiniae* hun opwachting in de liefhebberij. Deze exemplaren werden in de aqua-

complex in de liefhebberij rondwaarde, formeel beschreven werd. Dat gebeurde door Anton Lamboj die haar, zoals gezegd, *Nanochromis sabiniae* noemde.

Nanochromis sabiniae in het aquarium

Bij toeval zag ik in een kleine aquarium-speciaalzaak een zestal vertegenwoordigers van deze soort die daar rondzwommen in een bak die een verscheidenheid van cichliden bevatte. Het toeval wilde dat het daarbij om drie mannetjes en drie vrouwtjes ging, zodat ik besloot hen alle te kopen. Thuis werden deze amper 5 cm grote visjes ondergebracht in een dicht beplant aquarium met de afmetingen 65x55x45. De beplanting bestond uit *Anubias* en Javavaren, terwijl er verspreid over deze planten en het eveneens aanwezige kienhout *Javamos* groeide. Als medebewoners fungeerden enkele vertegenwoordigers van de geslachten *Epyplatys*, *Aphyosemion* en *Neolebias*, alle afkomstig van Kameroen. Ik had het aquarium slechts matig verlicht, hetgeen later een juiste beslissing bleek te zijn, want de zes stuks *Congochromis sabiniae* waren

Een mannetje *Congochromis sabiniae* met jongen

absoluut niet schuw en lieten zich veelvuldig zien. Na enige dagen van acclimatiseren kwamen de in eerste aanleg toch wat voorzichtige dieren geleidelijk aan wat meer te voorschijn doordat zij het dicht beplante achterste deel van het aquarium verlieten. Qua kleur hadden de vissen nog betrekkelijk weinig te bieden, althans vergeleken met het uiterlijk waarover zij uiteindelijk beschikten. Ik kon zowel bij de mannelijke als bij de vrouwelijke exemplaren vrij vaak een streep-tekening (zoals die in de eerstbeschrijving is aangegeven) zien. De watertemperatuur hield ik constant op 25 °C en in de bak was een lichte stroming aanwezig die door middel van een luchtpomp op gang werd gehouden. De vertegenwoordigers van de voormalige *dimidiatus*-groep (*Congochromis dimidiatus*, *squamiceps* en nu dus ook *sabiniae* en *pugnatus*) hebben een voorkeur voor licht stromend water, zodat ik ook daarvoor gezorgd heb. Over het eetgedrag en het voedsel van *Congochromis sabiniae* kan het navolgende gezegd worden. In mijn aquarium vertoonden de *sabinae*s een typisch op detritus gericht foerageergedrag. Daarbij wordt telkens een hoeveelheid detritus in de mond genomen en doorgekauwd waarbij de eetbare partikels worden gescheiden van de oneetbare. Die worden vervolgens weer uitgespuugd. Dit betekende voor mij dat deze cichliden klein tot zeer klein voedsel tot zich nemen. Nadat ik dat eenmaal had vastgesteld voerde ik de *sabinae*s in het aquarium fijn voedsel zoals: *Artemia* (naupliën en volwassenen), *Cyclops* en diverse droogvoerders. Ik bemerkte dat de dieren het beter naar hun zin kregen naarmate ze langer in het aquarium ver-

bleven. Ze lieten zich steeds vaker zien en uit hun intensiever wordende kleuren bleek mij dat zij zich steeds meer op hun gemak voelden. Uiteindelijk vertoonden de vissen hun fraaiste kleurpatronen en zag ik de typische oranjebruine kleur, die zo kenmerkend is voor de mannetjes van deze soort, te voorschijn komen, terwijl ook het lichaam van de vrouwtjes meer kleur kreeg. De flanken daarvan werden violette en de kieuwdeksels werden alsmat goudgeler. Bovendien werden de uiteinden van de rugvin steeds roder van kleur.

De balts en de broedzorg

Zo af en toe maakten zij zelfs bewegingen die aan baltsgedrag deden denken. Een mannetje en een vrouwtje begonnen zich steeds vaker af te zonderen in een hoek van het aquarium, waar ik een halve kokosnoot als broedhol had neergezet. Ik had daarboven enkele planten geplaatst, zodat de eventuele broedplaats aan het zicht werd onttrokken en ik verwachtte min of meer dat het paartje deze voorziening zouden gaan beschouwen als een paaihol. De vertegenwoordigers van het geslacht *Congochromis* zijn namelijk holenbroeders. De rolverdeling bij deze soorten kan worden aangeduid als "twee-ouderlijk". De vrouwtjes verzorgen de eieren en larven, terwijl de mannetjes de omgeving van het nest en het territorium verdedigen. Beide ouders begeleiden echter de vrij zwemmende jongen.

Tijdens de balts laten zowel de mannetjes als de vrouwtjes hun mooiste kleuren zien en dan kromt het vrouwtje vaak haar lichaam, waardoor dat de vorm van een S krijgt. Deze vorm van baltsen vinden we ook terug bij de vertegenwoordigers van het geslacht *Pelvicachromis*. Ofschon het kweken van *Congochromis sabiniae* in een aquarium niet al te moeilijk is, wordt het vrouwtje met name tijdens de balts en broedperiode geconfronteerd met een toegenomen onverdraagzaamheid. Het is dus raadzaam om een aquarium waarin *Congochromis sabiniae* moet worden ondergebracht te voorzien van de nodige planten en schuilmogelijkheden. Daarin

kunnen de niet broedende exemplaren zich terugtrekken tijdens de balts en de broedperiode van een paartje. Komt het tot een paring dan zal *Congochromis sabinae* een legsel afzetten dat veelal uit niet meer dan 40 tot 50 eieren bestaat. Die komen na ongeveer drie dagen uit, waarna het nog eens acht tot negen dagen duurt voordat de larven gaan zwemmen. Gedurende die tijd worden de larven veelal aan het plafond van de broedhol gehangen.

Gaan de jongen vrij zwemmen, dan zal men zien dat zij zeker gedurende de eerste week dicht bij de bodem blijven. Pas daarna beginnen de zij zich wat vrijer door het aquarium te bewegen, maar daarbij houden zij hun ouders voortdurend in het oog. De broedzorg duurt vanaf het moment van vrij zwemmen nog zowat acht weken. Daarna worden de jongen langzamerhand aan hun lot overgelaten, waarna die door de gehele bak gaan zwemmen. Tijdens de periode waarin een paartje eieren, larven of jongen heeft is de kleur van de vissen anders dan gedurende de baltsperiode. Dan overheerst een valse oranjebruine kleur, terwijl er over de flanken veelal een vaag zichtbare donkere lengtestreep loopt.

Aquaristische toekomst

Gelet op het feit dat de vertegenwoordigers van het geslacht *Congochromis* veelal klein blijven en vaak fraai gekleurd zijn, ligt het voor de hand dat zij nog heel lang in de aquariumhobby

vertegenwoordigd zullen zijn. Dat is echter mede afhankelijk van de vraag of er met deze soorten gekweekt wordt en of zij ook in de toekomst geëxporteerd zullen worden uit de landen van herkomst.

Literatuur

- Greenwood, P. H. 1987. The genera of pelmatochromine fishes (Teleostei, Cichlidae). A phylogenetic review. *Bull. Br. Nat. Hist. (Zool.)* 53(3): 139-203.
- Lamboj, A. 2004. *The Cichlid Fishes of Western Africa*. Birgit Schmettkamp Verlag, Bornheim, Germany. 255 pp.
- Lamboj, A. 2005. *Nanochromis sabinae*, a new cichlid species (Teleostei, Cichlidae) from the Upper Congo River area and Northeast Gabon. *Zootaxa* 827: 1-11.
- Linke, H. & W. Staeck. 2002. *Afrikanische Cichliden I-Buntbarsche aus Westafrika*. Tetra Verlag GmbH, Bissendorf, Germany. 232 pp.
- Linke, H. & W. Staeck. 1994. *African Cichlids I-Cichlids from West Africa*. Tetra Press, Melle, Germany. 200 pp.
- Roberts T. & D. Stewart. 1976. An ecological and systematic survey of fishes in the rapids of the Lower Zaire or Congo River. *Bull. Mus. Comp. Zool.* 147 (6): 239-317
- Stiassny, M.L.J. & U.K. Schlieven. 2007. *Congochromis*, a new cichlid genus (Teleostei: Cichlidae) from Central Africa, with the description of a new species from the Upper Congo River, Democratic Republic of Congo. *American Museum Novitates*; 3576, 16 pp.

Een vrouwtje *Congochromis sabinae* met jongbroed